N á b o ž e n s t v í, u m ě n í, a r c h i t e k t u r a

Text je seškrtaný a doplněný záznam úvodu k diskuzi, který měl Jindřich Chalupecký na první schůzce Nové skupiny 1.prosince 1988 v klubovně Mánesa. Není zachycena diskuze, která následovala.

Všechny civilizace se dají charakterizovat svým náboženstvím. Podle toho naše civilizace je civilizace křesťanská. Ale právo na toto označení ztrácí. Co vlastně je či bylo křesťanství ? Vzniklo z velké historické krize a náboženstvím krize zůstalo. Lidé tehdy přestali důvěřovat ve svou civilizaci. Křesťanství je proto spasitelské učení. Během svého vývoje pojalo do sebe řadu jiných náboženských proudů - babylonské manichejství, íránské mithrovství, egyptský kult Isidy, proměněný v mariánský kult, řecký gnosticismus, byzantské novoplatónství i muslimský erotismus a samozřejmě tradice západoevropského pohanství. Převahu však si udržel v západním křesťanství onen transcendentalismus, podle kterého člověk má hledat svůj cíl nikoli na této zemi, v tomto svém životě, nýbrž má zachránit svou nesmrtelnou duši mimo tento svět, ve věčnosti. Ale proto právě křesťanství lidem nestačilo. Museli žít na této zemi tento svůj život a utvářet si jej. Tzv. středověk se zdálky zdá celý prostoupen křesťanskou vírou a křesťanským myšlením. Přesto celou tou dobou pronikají nekřesťanské a protikřesťanské tendence. Viz literární památky jako báseň o Aucassionovi a Nicolettě z doby okolo 1200 nebo pozdější Román o růži, opisovaný a tedy čtený tehdy více než Bible. Rozvrat začal zřetelně ve čtrnáctém století.Ani "reformace" a "protireformace" křesťanství nezachránily. Přetrvalo jako relikt, ale velká duchovní úsilí naší civilizace už nenese, ani moderní vědu, ani moderní umění, ani moderní filozofii. Ty otevírají nové duchovní obzory.

Roztrženost transcendence a imanence, tak charakteristická pro křesťanství, vedla k tomu, že zvítězil ima-

nentizmus v podobě racionalistické koncepce světa a člověka. Člověk podle ní má být racionální zvíře, tedy zvíře, které má tu výhodu, že je opatřeno rozumem a díky tomu má právo a snad povinnost stát se pánem přírody. Ale člověk, abych použil termínů, které razil Heidegger, tento člověk je jednak vždy už ve světě, a jednak je uvržen do světa, je to cizinec, který se na tento svět dívá zvnějšku. Člověk je na hranicích mezi transcendencí a imanencí, mezi světem zde a něčím, co již světem zde není. Je to tato transcendentní pozice člověka, proč součástí civilizace je vždy religiozita, vždy je v ní umění, a vždy je v ní metafyzika.Nic z toho neslouží k udržení hmotného života, ale přesto bez toho si člověka nemůžeme představit. Ale naše civilizace nemá náboženství. Je to civilizace bezbožná. A to ji staví před nebývalé problémy.

V mraveništi není posvátné místo. Zvíře nezná rozdíl mezi všedním a posvátným. Teprve člověk. V lidské obci vždycky bylo posvátné místo. Dnes už není. Ať si pomyslíme na obec nějakých archaických národů, nějakých Papuánců třeba, nebo řeckou obec, nebo středověkou obec, vždy tam je posvátné místo. Bez něho obec nemohla fungovat. V dnešním městě posvátné místo už není. Může takhle existovat lidské společenství a je nějaká cesta, aby se toto posvátné místo znova ustavilo ?

Ztráta náboženství v evropské civilizaci způsobila, že se na jeho místo dostává umění. Moderní umění je něco docela jiného, nežli bylo umění historické. Umění bylo vždycky těsně spjato s náboženstvím, takže dokonce nedá se ani rozeznat, kde vlastně končilo náboženství a kde začínalo umění. Ted této náboženské opory je umění zbaveno a musí přebírat jeho funkci. Ale jak v této moderní civilizaci má umění fungovat ? Úspěch, který umění v této civilizaci má, může být také jeho ničením. Přečtu vám pár vět velkého historika Jacoba Burckharta - byly napsány před více než sto lety, v březnu 1873. Stojí za zamyšlení :

"Duchovní produkce v umění i vědě musí nasadit všecky síly, aby neklesla k pouhému odvětví velkoměstského podnikání, aby se nestala závislá na reklamě a prestiži, aby nebyla stržena obecným neklidem. Bude jí potřeba velikého vzepětí a odříkání, aby především zůstala ve své tvorbě neodvislá, když uvažujeme její vztah k novinám, ke kosmopolitním kontaktům, k světovým výstavám. K tomu přistupuje ještě odumírání lokálního se svými přednostmi a nedostatky a silné ubývání i sama národního ". To je tedy napsáno před už tolika desetiletími. Přesto se mi zdá, že to přiléhá k situaci, ve které je umění dneska. S jedné strany umění se stává obchodním artiklem a pouhou jakousi ozdobou a s druhé strany zároveň je víc než kdy jindy pořád víc znát nezbytnost umění ve společnosti. Ta jeho historická aktuálnost, ta popularita, jíž se těší umění v moderní společnosti, něco napovídá: že toho umění skutečně je velmi potřeba. Přitom je však otázka, jestli umění té potřebě, která po něm volá, opravdu odpovídá. Mluví se teď často o postmoderně a já se přiznám, že tomu nedůvěřuji. Postmoderna, jinak řečeno, už-ne-moderna, už-ne-moderní umění. Řekl bych, že to je prostě nový akademismus, který velice připomíná akademismus 19.století. Sytí ten duchovní hlad naší doby ?

České umění šlo a jde pořád jinou cestou. Umění se zde dostalo do jiných podmínek, nežli v jakých vznikl onen obrovský úspěch moderního umění na Západě, Žilo zde v 50. a 60.letech v katakombách. Proto umění má tu jiný ráz a jiný smysl nežli na Západě. To neříkám z vlastenectví, neříkám ani, že to je umění nějak charakteristicky české, nevím, jak by se to poznalo. Jiné podmínky daly tady vznik jinému umění, které nemůže proto pokračovat v tom směru, jak se vyvíjí umění ve světě.

Tam se moderní umění stalo obchodní záležitostí - poslední seznam severoamerických uměleckých galerií dostupuje čísla 4.358. České umění zato zůstává neprodejné a umělec je dělá, i když je dělá jenom na své riziko a k své nevýhodě. Když jsem byl na poslední výstavě ve

Vysočanech, co zorganizovali 12,15, a viděl jsem tam tu sochu Orieškovu, kterou nás tak překvapil, tu jsem si řekl, ale co si s tou rozměrnou sochou počne, vždyť mu bude v ateliéru jenom překážet, žádná galerie mu ji nekoupí a pro soukromého sběratele přece není. Pak jsem se dověděl, že už se naštěstí objevili o ni zahraniční zájemci. Stejně když jsem tam viděl to, co vystavuje Vladimír Novák. Je to absolutně neprodejné, rozhodně ne pro soukromý interiér.

S druhé strany toto české umění se dostává, obávám se, do krize, to setrvávání v katakombách nebezpečně vede k estetizmu, k tomu, že si umělec hraje s objektem, který vytváří; umělecká díla se stávají samomluvou a přestávají se obracet k divákům. Myslím, že je potřeba nové odvahy a dát si nové úkoly. Problémem totiž podle mě není vůbec, co se má malovat a co se má sochařit, ale kam se to má dát. Úkol výtvarníka není dělat věci a dělat pořád víc obrazů a pořád víc soch. Musí najít místo pro tuto svou činnost. A teď se dostávám konečně k otázce architektury.

Říká se, že architekt má vytvářet životní prostředí. To naprosto nestačí. Architekt má vytvářet duchovní prostředí. Bez duchovního prostředí lidi nemohou žít. To je rozdíl mraveniště a rozdíl obce. V mraveništi není nikde posvátné místo, v obci vždycky bylo, jest a bude. Ale jakým způsobem to realizovat nyní ? Už od čtyřicátých let se mluví proti funkcionalizmu a o tom, že je potřeba obnovit monumentální architekturu. Ale monumentální architektura musí být provokována monumentálními úkoly. Zachránit chtěla situaci takzvaná postmoderní architektura. Ta však dekoruje, místo aby vytvářela nové duchovní prostředí. A nezachrání nás, myslím, ani jestliže se doprostřed architektury jen užitkové postaví socha. Vzpomínám, jak ve Spoletu před nádražím stojí velký Calderův stabil : nemá tam vůbec žádný smysl, leda tak, že se v jeho stínu schovávají automobily. Uměním tam není. Vzpomínám si v Rotterdamu známé Gabovy plastiky vedle obchodního domu : zase nefunguje jako plastika, ale spíš jako překážka frekvence.

Názorným příkladem, jak se nedá estetizovat prostředí uměleckými díly je Tilted Arc Richarda Serry, to je 36 metrů dlouhá a 3,6 m vysoká železná stěna, kterou postavil na jednom náměstí v New Yorku. Byly kvůli ní dlouhé polemiky a soudní spory, poněvadž obyvatelé té čtvrti proti ní protestovali. A právem. Je to velice pozoruhodné umělecké dílo, ale tam na tom profánním místě je absurdní. Jako umělecké dílo tam fungovat nemůže. Tím, že se osadí někde nějaké plastiky, byť sebelepší - ta Serrova plastika je skutečně pozoruhodná -, se nic nedá zachránit.

Myslím, že architekti se proti všem úředním vazbám, které je skličují, musejí zamyslet nad problémem ne architektury, ale problémem města. Ta sídliště, víme všichni, jak se stavějí, jsou nelidská, a jsou nelidská ne proto, že ty jednotlivé stavby jsou tak suchopárné, ale jsou nelidská proto, že nevytvářejí duchovní prostředí. Není tam nikde posvátné místo. Ale jaké posvátné místo může mít moderní město ? Zdá se mi, že jediným řešením je vytvořit místo pro umění. Teď se budují na Západě a ve velikém počtu muzea moderního umění. Nejsou už jenom skladišti rozvěšených a rozestavěných uměleckých děl. Vzniká tam zvláštní a velmi živé a velmi působivé iniciativní prostředí. Zdá se mi, že takováhle muzea moderního umění - to slovo muzeum už je nepříjemné, ale lepší nemáme - že takováhle muzea moderního umění by měla vznikat uprostřed těch sídlišť jako duchovní centrum, kam by lidé přicházeli pro kousek jiného života než je ten profánní život. To by byla náhrada ztraceného posvátného místa a zároveň by to bylo konečně místo, kam by mělo smysl dávat umění. Lidé by tam mohli přicházet za kouskem lepšího vzduchu, než jim skýtá jejich všední život. Ale nenabývají dnes už jejich smyslu některé výstavy obrazů a soch ? Výstavy vznikly jako místa, kde umělci nabízeli svá díla na prodej. Dnes jsou něčím jiným. Proč mladí

lidé přicházejí v takovém počtu na ta nezvyklá místa, do těch Vysočan, do těch Kolodějí, na holešovická jatka ? Nevznikají nám tady spontánně pomíjivá posvátná místa ? Lidé sem putují, jako chodívali na poutě. Je to možná pokyn, jak by se měly tyto výstavy dál vyvíjet. I samy koncepce některých vystavených děl už to napovídají. Rozvíjejí se do prostoru a vytvářejí něco, co připomíná kaple či obětiště.

Přece ještě mám pochybnost : nestávají se ta muzea místy, kde umění se stává prostředkem jen zábavy a rozptýlení ? Je potřeba nějakého místa pro kontemplaci, pro meditaci, pro soustředění, pro zamyšlení se nad světem i nad sebou. K tomu bývaly právě kostely. A tak mě napadá, že je absurdní, jestliže v nových sídlištích se nestavějí kostely. Vždyť jsou tam věřící lidé, tak mají právo, aby nějaké kostely měli. Nemusejí to být ani kostely určitých církví, mohou to být interkonfesijní kostely, prostě místo, kam by mohl ten člověk na tom sídlišti si zajít a pomodlit se, kontemplovat, a zamyslet se v tichu. Nemyslím, že by nějaká instituce měla stavět kostely pro věřící. Mělo by se jen dát tam věřícím místo, aby si postavili své kostely sami, skromné budovy pro sebe a podle svých představ. Rozhodně pro architekturu by to byl zajímavý úkol. Duchovním centrem nového sídliště nemůže být obchodní dům. Pomník konzumní civilizace. A nic jiného nedovedeme lidem tam dát.

Ty výstavy, o kterých jsem mluvil, nepořádá žádná oficiální organizace výtvarnická. Dělají je vlastníma rukama na vlastní náklad umělci sami - jako ty obrazy a sochy. A tu napadá, jestli architekti by neměli stejně vytvořit a vystavit své projekty, neobjednané žádnou úřední institucí, kde by se pokusili ukázat, jak by podle nich mělo nové město vypadat, i když je zatím nemohou vystavět ?

Kdybych to měl shrnout, řekl bych, že město se má stát opět duchovní skutečností a umění nikoli pro několik šťastných, nýbrž součástí obce, jako jím bývalo vždycky.